

Káša, Peter

Slovenský literárny kánon v uhorskom a česko-slovenskom kontexte : (náčrt problematiky)

Slavica litteraria. 2017, vol. 20, iss. 1, pp. 31-38

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2017-1-3>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136582>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Slovenský literárny kánon v uhorskom a česko-slovenskom kontexte (*Náčrt problematiky*)

Peter Káša (Prešov)

Abstrakt

Slovenská literatúra sa celé stáročia formovala v tesných kontaktoch a v symbióze so susednými literatúrami. Slovenský etnický priestor bol prirodzenou súčasťou Uhorska a širšej strednej Európy. Kánon slovenskej literatúry vytvárali autori vo viacerých jazykoch (latinský, český, nemecký, slovenský, maďarský). Slovenskú literatúru dnes reflektujeme ako texty autorov so slovenským pôvodom alebo texty autorov, ktorí žili a tvorili na území Slovenska. Charakter literatúry však v rôznych obdobiach podmieňovali aj aktívne slovanské väzby a skrytá spoločná kultúrna pamäť. Od začiatku 19. storočia možno hovoriť o programovej profilácii slovenského národného kánonu ako novej a dynamickej autonómnej štruktúre v rámci slovanského, česko-slovenského a uhorského kontextu.

Kľúčové slová

kánon; literatúra; kontext; Uhorsko; slovenský; český; maďarský

Abstract

The Slovak Literary Canon in the Hungarian and Czecho-Slovak Context

Slovak literature have been developing in close contact with literatures of the neighbouring regions. Slovak ethnics pace has been a natural part of both former Austro-Hungarian Empire (and Hungary as well) and a broader Central Europe. The Slovak literary canon has been formed by the authors using different languages (Latin, Czech, German, Slovak and Hungarian). At present, Slovak literature can be understood as literature by the authors with the Slovak background or written by the authors who have been living and working on the territory of current Slovakia. The nature of Slovak literature, however, was considerably influenced by other Slavic literatures and a hidden common culture consciousness. It can be argued that since the beginning of the 19th century the Slovak literary canon started to develop as a new, dynamic and autonomous structure within Slavic, Czechoslovak and Hungarian contexts.

Keywords

canon; literature; context; Hungary; Slovak; Czech; Hungarian

V súčasnej európskej humanistike, napriek výraznej dynamizácii interkultúrnej komunikácie, sa vo vzdelávacom systéme v minimálnej miere mení podstata a charakter literárneho kánonu. Výnimkou nie je ani slovenský literárny kánon, ktorý sa len výnimočne prezentuje v otvorených dialógoch a interkultúrnych súvislostiach minimálne v stredo-európskom kontexte a vo vzťahoch k najbližším susedom – Čechom a Maďarom, s ktorými Slováci zdieľajú spoločnú historickú a kultúrnu pamäť. Ambivalencia medzi slovne deklarovanou „európskou“ otvorenosťou (dialogickosťou) a reálnou „národnou“ uzavretosťou (monologickosťou) je markantná. Deficit sa prejavuje najmä na všetkých stupňoch vzdelávacieho systému, vrátane vysokoškolského. Je to paradox, lebo otázka prezentovania národných kánonov ako foriem kultúrnej pamäti sa môže stať jedným z aktuálnych a kľúčových problémov pri hľadaní optimálneho „európskeho“ modelu humanitného vzdelávania a kultúrnej politiky v časech stupňujúceho sa nacionalizmu a pretrvávajúcej relativizácie hodnôt. „V súčasnej literárnej vede sú zaužívané minimálne dve, viac-menej jasne diferencované ponímania kánonu. Prvé predstavuje širšie, stabilnejšie a časovo rozsiahlejšie chápanie pojmu, ktoré sa vzťahuje na kultúru a kultúrnu pamäť, druhé tvorí užšia a teoreticky mierne modifikovaná koncepcia kánonu v rámci konkrétnych interpretačných spoločností.“¹ Pojem kánon, ktorý sa v súvislosti s literatúrou používa od 18. storočia obyčajne označuje súbor/korpus textov, ktoré profilujú a kodifikujú hodnotový systém istej sociálnej skupiny na báze regionálnej, etnickej, politickej či konfesionalnej súdržnosti. Literárny kánon tak vytvára a kóduje rozličné podoby estetických, ale aj etických a ideových noriem, ktoré spoločnosť nielen reprezentujú, ale aj vymedzujú voči iným spoločnostiam. Čím je spoločnosť homogénnejšia, tým je pravdepodobnejšie, že sa v ňom kreuje jeden alebo minimum kánonov. Naopak, vnútorne diferencovanú spoločnosť charakterizuje pluralita kánonov, ktoré neexistujú výlučne len vedľa seba alebo proti sebe, ale sa transformujú, prelínajú a presieňujú. „Kánon ako organizačný princíp kultúrnej pamäti má dosah na spoločnú pamäť zakladajúcu sa na textovej koherencii – a síce cez rôzne kanály spoločenskej verejnosti (učebnice, inštitucionálne vzdelávanie, štátna kultúrna politika, kritika, veda o umeniach).“²

Permanentnou rekonfiguráciou „textov a interpretácií“ vznikajú heterogénne pestré formy kultúrnej pamäti. Takmer v absolútnej podobe to platí pre strednú Európu, ktorú charakterizuje etnická, kultúrna i konfesionalna pluralita. „Stredoeurópsky komplex se svou proměnlivou pozicí nestabilních center a periferií a se specifickým prolnutím národností, kultur a náboženství je paradoxně ‚odsouszen‘ k respektování kulturní různorodosti a odlišnosti, k trvalé kritice úzce etnocentrického principu.“³ Podobne ako český literárny komparatista Miloš Zelenka uvažuje o týchto otázkach aj rakúsky kulturoológ so spíško-uhorskými koreňmi Moritz Csáky, ktorý pripomína, že „jednota stredoeurópskeho regiónu existovala iba vďaka endogénnej a exogénnej pluralite a heterogenite“.⁴ Premenlivosť a dynamickosť považuje za podstatu a paradoxne stabilizujúci faktor stredo-európanstva aj Ivo Pospíšil:

1 BOKA, László: *Paralelnosti teorie kánonu: literárněhistorické aspekty*. World Literature Studies 7, 2015, č. 3, s. 4.

2 Tamtiež, s. 8.

3 ZELENKA, Miloš: *Literární věda a slavistika*. Praha: Academia, 2002, s. 65.

4 CSÁKY, Moritz: *A kommunikációs térként értett kultúra. Közép Európa példája*. Irodalomtörténet XLI, 2010, č. 1, s. 5 – 6.

„*Toto přesouvání, neustále vnitřní přestavování fenoménu středoevropanství je jeho dezintegrujícím, slabým místem. Tato labilita, která působí rozkladně, je však současně jeho stabilitou.*“⁵ Som presvedčený, že práve v týchto dynamických a premenlivých „vzťahoch a kontaktoch“ je potrebné neredukovane a zmysluplne prezentovať aj slovenský literárny kánon. V príspevku sa síce zameriavam iba na uhorský (slovensko-maďarský) a česko-slovenský kontext, ale v perspektívnom výskume nechcem vynechať ani širšie stredoeurópske súvislosti. Konkrétne ide o komparatívnu reflexiu málo známych a takmer zabudnutých diel nemeckých, rusínskych a židovských autorov.⁶

Prirodzene, že túto tézu „otvorenosti a heterogénosti“ slovenskej literatúry sformulovali už viacerí literárni vedci, ale napriek tomu tento viac problémový a problematizujúci variant sa do dnešných dní nestal prirodzenou súčasťou akademickej ani školskej prezentácie. Jeden z najvýznamnejších slovenských literárnych historikov minulého storočia Stanislav Šmatlák ešte v roku 2002 napísal: „*Slovenská literárna tvorba sa za veľmi dlhý čas realizovala vo viacerých etnicky nevlastných jazykových formách (latinčina, čeština, nemčina, sčasti maďarčina).*“⁷ Prirodzene, že tieto „nevlastné formy“ v národných literatúrach, ktoré dnes vnímame ako kanonické diela, reprezentovali typický heterogénny a variabilný celoeurópsky model a slovenský literárny život vo svojich kontextoch nebol v ničom špecifický a výnimočný. Nie je to však jediný spôsob prezentácie, lebo v tom istom čase v úvodnom slove *Slovníka slovenských spisovateľov* Valér Mikula poznamenáva: „*Aj slovenská literatúra sa vo významne prevažujúcej časti svojej doterajšej existencie vyvíjala v rámci multietnických či viacnárrodných štátov (uhorského, rakúskeho či rakúsko-uhorského) a texty, ktoré do nej zaraďujeme, tvorili (s výnimkou folklóru) súčasť väčších kultúrnych celkov a podieľali sa na ich budovaní.*“⁸ Rovnako aj Eva Tkáčiková zdôrazňuje, že: „*Rešpektujúc viackontextovosť a viacjazyčnosť našej literatúry zahrňame do pojmu národná literatúra všetky diela, viažuce sa k teritóriu obývanému Slovákmi, t. j. diela, ktoré boli rozširované, recipované a pôsobili v kontexte nášho kultúrneho vývinu. Súčasťou vývinu národnej literatúry sú tak diela písané v rozličných jazykoch a jazykových variantoch.*“⁹

*

Korpus slovenského literárneho kánonu v diachrónnej rovine otvára všeobecne prijatá a zaužívaná téza, že počiatky slovenskej literárnej vzdelanosti sú späté s veľkomoravskou štátnosťou a duchovnou kultúrou a tzv. staroslovienskym literárnym jazykom. V tomto období sa vytvárajú prvé „vzťahy a kontakty“ slovenského kultúrneho priestoru medzi

- 5 POSPÍŠIL, Ivo: *Areál a filologická studia*. Brno: MU, 2013, s. 20.
- 6 Podrobnejšie k týmto otázkam pozri: MIKULÁŠEK, Alexej a kol.: *Literatura s hvězdou Davidovou*. Olomouc: Votobia, 1998; PETRAŠKO, Ludovít: *Blízki vzdálení. Slovensko-nemecké (nielen) literárne vzťahy*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013; TERRAY, Elemír – BOK, Václav: *Deutschsprachige Literatur*. Diel 1. Bratislava: SPN, 1991; MAGOCSI, Paul Robert: *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a Karpatských Rusínov*. Prešov: UNIVRSUM, 2016.
- 7 ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: LIC, 2002, s. 21.
- 8 MIKULA, Valér: *Úvodná štúdia. Slovenská literatúra*. In: *Slovník slovenských spisovateľov*. Praha: Libri, 2000, s. 13.
- 9 TKÁČIKOVÁ, Eva: *Literárna kultúra na stredovekom Slovensku*. In: SEDLÁK, Imrich a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: LIC, 2009, s. 11.

Byzanciou a Rímom. Starosloviencina vytvára najstaršiu a prvotnú celoslovenskú cirkevnú a kultúrnu bázu. V kontakte so silnejšou a razantnejšou latinčinou sa starosloviencina v slovenskom prostredí dlho neudržala. Dlhodobu prežíva v subštandardných podobách ako skrytá či latentná forma kultúrnej pamäti. Slované (slovienske) vedomie slovenskej kultúrnej identity však od 11. storočia úplne nezaniká, ale adaptuje sa v nových a zložitejších politických a sociálnych pomeroch uhorského kráľovstva a politického stavovského národa „Natio Hungarica“. Slovenská kultúrna identita sa tak niekoľko storočí uchováva v nových štruktúrach širšej a univerzálnejšej uhorsko-latinskej stredovekej vzdelanosti. Prvým významnejším dielom dokázateľne slovenskej proveniencie bola *Maurova legenda o sv. Svoradovi a sv. Benediktovi* (1037). Je to však aj prvá latinská uhorská legenda, obsahujúca elementy slovenské i maďarské. Teda nie je ani čisto slovenská, ani čisto maďarská z pohľadu súčasných parametrov „národnosti“.

Kontexty a kontúry slovenského literárneho kánonu sa opäť výraznejšie transformujú s nástupom reformácie od polovice 16. storočia. Postupne sa diverzifikujú v dvoch konfesionálnych ideových štruktúrach: slovensko-uhorskom a svätoštefánsko-mariánskom katolicizme („Regnum Marianum“) a v slovensko-českom, neskôr československom protestantizme. Táto dvojpólovosť bola principiálna a dôsledná nielen v rovine cirkevnej ideológie a náboženského života, ale aj praktickej literárnej produkcie a jej recepcie. Podoba a charakter literárneho života v slovenskom prostredí postupne menila aj čeština ako nový „literárny jazyk“ slovenských vzdelancov. Nielen evanjelici, ale aj katolíci píšu od začiatkov reformácie až do konca 18. storočia slovakizovanými variantmi češtiny a používajú českú náboženskú literatúru. Treba však poznamenať, že rekatolizácia sa v slovenskom ľudovom prostredí najefektívnejšie rozširovala nie prostredníctvom vysokej „biblickej češtiny“, ale cez živý „domáci jazyk“ v rozličných regionálnych variantoch, nazývaný aj jezuitskou slovenčinou (*Ostrihomský rituál*, *Canthus Catholici* a pod.).¹⁰ Tento systém profilovania kultúrnej identity cez paralelné jazyky a literárne kánony výraznejšie narušili až prvé prejavy slovenského národného hnutia v čase romantizmu. Symbolickým začiatkom nadkonfesionálneho národného zjednocovania a profilovania jedného literárneho spoločenstva bolo vydanie literárneho almanachu *Zora* (1835). Od tohto momentu sa aj slovenský literárny kánon profiluje štandardne a modelovo v reláciách európskeho jazykového či kultúrneho nacionalizmu: jeden jazyk – jedna historická tradícia – jedna literatúra – jeden národ.

*

Zárodky „užšieho“ slovenského, ale aj maďarského národného literárneho kánonu možno skonštruovať len na báze „širšieho“ uhorského kultúrneho kontextu (Hungarus) a v intenciách feudálnej a osvietenkej koncepcie národa („Natio Hungarica“) na základe latinských literárnohistorických prác z obdobia osvietenstva. V týchto súvislostiach slovenská i maďarská literárna veda jednotne uvádza dielo Pavla Valaského/Pavlo Wallasz-

¹⁰ Podrobnejšie k tomu pozri BANÍK, Anton A.: *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu*. Martin: Matica slovenská, 2000, s. 39 – 58.

ky (1742 – 1824) *Conspectus reipublicae Litterariae in Hungaria* (1785).¹¹ Ide o prehľadné dejiny literatúry, kde autor spracoval uhorskú literárnu minulosť, teda zoznam „uhorských“ spisovateľov od najstarších čias bez rozdielu národnosti. V súvislosti s kánonom je zaujímavé a dôležité to, že v úvode sa poznamenáva, že z literárnych dejín sa dozvedáme „o dobrých a zlých knihách“, a že mnohé diela „veľkých mužov literatúry treba nasledovať“. Tieto diela mali „brániť“ uhorskú literárnu vzdelanosť a vlastný domáci literárny kánon, teda národnú dôstojnosť pred nemeckou kultúrnou nadradenosťou. Autor prezentuje starobylosť a kultúrnu tradíciu univerzálnej a etnicky indiferentnej uhorskej kultúry. O dvadsať rokov neskôr, keď vychádza druhé vydanie, sa už výraznejšie mení aj spôsob prezentácie spoločnej uhorskej literárnej histórie. Postupná jazykovo-etnická diverzifikácia znamená proces profilovania a emancipácie nových národných literárnych komunít. Začína sa tak obdobie narušania mnohých spoločenských noriem a konvencií, a teda aj literárnych kánonov. V roku 1808, keď vychádza už po maďarsky písané dielo Samuela Pápayho *A magyar irodalom esmerete*, vydáva aj slovenský básnik Bohuslav Tablic *Paměti česko-slovenských básnířův (1806 – 1812)*. Obaja autori už jasne deklarujú, že moderná postbaroková literárnosť sa už nespája len s univerzálnou latinčinou, ale aj (najmä) s národnými jazykmi (maďarčina a čeština). Touto metódou rekonštrukcie literárnych dejín sa však postupne redukuje a transformuje slovenský i maďarský literárny kánon. Latinské, nemecké a maďarské texty sa v tvoriacom sa slovenskom (česko-slovenskom či česko-slovanskom) národnom kánone postupne dostávajú „z centra na periférium“ ako texty „nepravé a nepodstatné“, teda nekanonické. Slovenská literárna história to interpretovala tak, že „Valaský so svojou uhorskou orientáciou nezapadol do koncepcie slovenského národného obrozenia“. Naopak, „Tablic poukázal na osobitosť a národný svojráz slovenskej literatúry, čím vymedzil kontúry jazykovo-etnickej normy čítania a interpretovania literárnych textov“.¹² Výklad multietnického a heterogénneho uhorského literárneho kánonu sa od začiatku 19. storočia stále intenzívnejšie prispôsobuje modernému, ale v mnohom zredukovanému národnému diskurzu. Do značnej miery ide o umelé akési „ex post“ vyčlenenie súboru písomností podľa miestnej či etnickej príslušnosti autorov (domáci pôvod či pobyt na území Slovenska) alebo podľa podobnej ´príslušnosti´ textov (vzťahovanie sa na Slovensko, tzv. slovaciká). Ako však presne poznamenáva V. Mikula: „*Takýto postup je však všeobecne prijímaný a uplatňuje sa predovšetkým vo väčšine menších literatúr, ktoré nevznikli v rámci národných štátov.*“¹³

Zo slovenského pohľadu je však problematická aj „centralizujúca“ optika tzv. veľkých či väčších literatúr. Napríklad v maďarskej literárnej histórii sú kanonizované všetky texty z uhorského teritória (až do obdobia romantizmu) cez úzky a uzavretý jazykovo-etnický hodnotiaci prívlastok „magyar irodalom“ (maďarská literatúra) a nie cez širší a otvorený teritoriálne-kultúrny „magyarországi alebo magyarhoni irodalom“ (uhorská literatúra). Empatický a tolerantný prístup rešpektuje a minimálne nezamlčuje prirodzenú zásadu, že takmer všetky stredoeurópske literatúry sa v novodobých dejinách generovali

11 VALASKÝ, Pavol: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra tempora delineatus*. 1. vyd. Bratislava – Lipsko, 1785; 2. vyd. Budín, 1808.

12 KRAUS, Cyril: *Začiatky slovenskej kritiky*. Bratislava: Veda, 1991, s. 16 a 37.

13 MIKULA, Valér: Op. cit., s. 13.

a prezentovali v rozličných heterogénnych a multietnických kultúrnych spoločenstvách a na báze: 1) inštitucionálne-teritoriálnej (uhorský kontext); 2) konfesionálne-jazykovej (česko-slovenský kontext); 3) kultúrno-genetickej (slovanský kontext). Kanonizované spoločenstvá národných literatúr, ktoré dnes reflektujeme v rámcoch, ako sa „vyčleňovali a vymedzovali“ voči iným (cudzím) literatúram, existovali v prirodzených multietnických heterogénnych spoločenstvách. V tejto súvislosti maďarský literárny historik I. Käfer navrhuje, aby tento literárny a kultúrny fenomén bol predmetom špecifických/alternatívnych maďarských i slovenských humanitných vedecko-pedagogických poddisciplín: hungaroslovakológia a slovakohungarológia.¹⁴ Tento projekt je síce vedecky korektný a empatický voči druhému, ale v mnohom aj iluzórny. Je ťažko aplikovateľný najmä v oblasti vzdelávania, kde sa staršie literatúry (dokonca aj v akademickom prostredí) ocitli na úplnom okraji záujmu vedeckej i didaktickej reflexie. Možno, a to je asi reálnejšie, že Käferom prezentované a preferované problematické otázky kultúrnej histórie by sa mohli stať integrálnou súčasťou spoločných slovensko-maďarských učebníc dejepisu, ako primeranej dialogickej platformy pre literárnu históriu.

*

Slovenský národný literárny kánon sa tak od druhého decénia 19. storočia programovo profiluje ako nová a dynamická autonómna štruktúra v rámci slovanského, česko-slovenského a uhorského kontextu. Prelomom je dielo P. J. Šafárika, ktorého počas štúdií na lýceu v Kežmarku podporoval aj jeden z posledných „uhorských vlastencov“ a zástancov latinčiny Gregor Berzevici. Mladý Šafárik sa práve v tejto vzdelávacej inštitúcii konfrontoval so starou klasickou vzdelanosťou (latinský a nemecký literárny kánon), ale aj s prvými prejavmi českého národného obrodzenia (J. Jungmann). Vo svojom po nemecky napísanom diele o dejinách slovanských jazykov a literatúr bol prvý, ktorý 1) komplexne predstavil kontúry slovanskej kultúry cez vnútorne diferencovaný systém príbuzných jazykov a literatúr; 2) predstavil „jazyk a literatúru Slovákov“. Inými slovami, vytvoril prvotný kánon slovanských literatúr i kánon slovenskej národnej literatúry, ktorý je definitívne vyčlenený z tradičného uhorského a čiastočne i československého literárneho spoločenstva. Šafárikova prezentácia slovenskej literatúry kanonizovala nielen „súbor autorov a textov“, ale aj (najmä) obrat v slovenskej kultúrnej tradícii od „uhorského k česko-slovenskému a slovanskému kontextu“. Nový spôsob profilovania literárneho kánonu a generovania slovenského kultúrneho kódu sa v dejinách literatúry realizoval aj kanonizovaním „národného zmieru“, novej jednoty medzi vzdelancami a spisovateľmi katolíckeho a evanjelického vierovyznania. S dávkou zjednodušenia by sa dalo povedať, že formovanie jadra slovenského národného literárneho kánonu sa spája s kultúrnym prostredím Pešti a Budína, ktoré boli celé 19. storočie dominantnými centrami slovenského spoločenského a kultúrneho života. (*Budínska univerzitná tlačiareň, Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej, almanach Zora...*). Bodom obratu sú teda dvadsiate a tridsiate roky 19. storočia, keď vychádzajú dodnes kľúčové kanonické texty slovenskej literatúry: Ján

14 Podrobnejšie k tomu KÄFER, István: *Magyar szlovákiségmeret*. Budapest: Szent István Társulat, 2012.

Kollár *Slávy dcera* (1. vyd. Budín, 1824; 2. vyd. Pešť, 1832) a trilógia národných hrdinských eposov J. Hollého (*Svatopluk, Cirilometodiáda a Sláv*).

Je to paradox, ale kánon, ktorý sa reálne formuje v uhorskom prostredí, svojím tematickým zameraním a hlbšou ideológiou práve z tohto sveta vystupuje. Vyššie uvedené texty v alegorickej podobe reprezentujú mnohé znaky slovansko(slovensko)–maďarského antagonizmu v Uhorsku. Pre slovenských romantikov to boli iniciačné texty, ktoré sa postupne kanonizovali, aby sa od roku 1918 až do dnešných dní s minimálnymi korekciami inštitucionalizovali naprieč všetkými režimami i politickými systémami. V týchto textoch je totiž výrazne zakódované protimaďarské (nepriamo aj protiuhorské) politické gesto, ako reakcia na stupňujúcu sa etnickú netoleranciu maďarskej elity a neskôr uhorskej vlády v celom 19. storočí. Aktivity slovenských študentov na evanjelických lýceách (Bratislava, Levoča, Kežmarok, Prešov...) tento obrat potvrdzujú a radikalizujú. Popri maďarských a nemeckých vznikajú aj slovansko(slovenské) katedry a študentské spoločnosti, kde k povinnému čítaniu patrili „kanonické“ diela J. Kollára, J. Hollého a ďalších slovenských básnikov. Ako sme už naznačili, problematika reálnej identifikácie novodobého slovenského národa ako modernej entity sa takmer vždy prejavovala v dvoch základných rovinách: 1) v rovine vnútornej sebaidentifikácie (vlastný jazyk, literatúra, dejiny, folklór...); 2) v rovine definovania sa navonok (vzťah k užšiemu a širšiemu geopolitickému a geokultúrnemu priestoru).

Obidve tieto tendencie sa dopĺňali a vnútorne koexistovali. Neraz vznikala zložitá sieť vzťahov a väzieb, do ktorej sa zaplietli mnohí národovci – kriesitelia nových ideí a programov. Po J. Kollárovi a P. J. Šafárikovi nastúpila generácia mladoslávokov – štúrovcov, ktorá sa pokúšala vypracovať celoslovenský (nadkonfesionálny a nadregionálny) národnobuditeľský program. Rozvíjala projekt inštitucionalizácie vznikajúceho slovenského národného života. Najmä protagonistu tohto hnutia, L. Štúr, so sebavedomým gestom európsky rozhladeného národného liberála predstavil v štyridsiatych rokoch 19. storočia svetu Slovákov ako špecifické a jedinečné etnikum. Zaujímavé je to, že nový kánon slovenskej literatúry prezentoval cez prednášky o „slovanskej poézii“. Prelomom pri formovaní literárneho kánonu bola „dohoda“ o používaní nového literárneho jazyka (1843) a prvá kniha v spisovnej slovenčine almanach *Nitra II* (1844). Neskôr vychádza gramatika, literárne časopisy *Orol Tatranský* a *Slovenské pohľady*, kľúčové predpoklady pre formovanie a legitimizáciu kultúrneho kánonu. Možno povedať, že tento národno-romantický, lingvo-etnocentrický projekt sa v slovenskej kultúre stabilizoval a kanonizoval najviac cez Hurbanove literárno-historické a literárno-kritické pohľady, ktoré zakonzervovali názor, že slovenský literárny život v uhorských časoch dlhé stáročia iba driemal a rozvíjal sa iba v nepravých a málo (ne)národných formách. Napriek tomu je zaujímavé, že dva kľúčové a dodnes platné kanonické texty slovenskej romantickej literatúry, ktoré s Kollárovým *Predzpevom* vytvárajú akúsi „kanonickú triádu“, vznikli až po revolúcii 1848 v liberálnejšom tzv. memorandovom období: *Smrť Janošikova* (1862), *Mor ho!* (1864).

*

Uhorská školská a kultúrna politika po roku 1867 diskriminovala slovenskú národnú elitu, obmedzovala jej možnosti efektívnejšie rozvíjať, kultivovať a inštitucionalizovať

kultúrny a literárny život. V slovenskom etnickom prostredí sa to prejavovalo v rozličných podobách asimilácie či rezignácie časti národnej elity. Slovenská literárna obec bola zväčša slabá a roztrúsená a na prelome storočí sa koncentrovala najmä v evanjelických a čiastočne katolíckych kruhoch a v troch centrách: konzervatívnom Martine a v liberálnej Prahe a Budapešti. Stredné a vyššie slovenské školy neexistovali, takže slovenský literárny život sa ocitol v mŕtvom bode a v porovnaní s českou a maďarskou literatúrou stagnoval. Čitateľský kánon gramotnej slovenskej populácie vymedzovali skôr konzervatívne profilovaní autori, ako aj slovenské kalendáre či maďarská a nemecká populárna literatúra. Kontinuitu „vyššieho“ literárneho života zabezpečovalo iba niekoľko vydavateľstiev (vrátane cirkevných) a zužujúci sa okruh „slovenských“ spisovateľov a čitateľov. Dôležité je však to, že mnohé literárne diela práve z tohto historického obdobia tzv. slovenského realizmu zostávajú kanonickými textami výrazne reprezentujúcimi sociálne a národnostne nespravodlivý uhorský politický systém, kritický obraz asimilácie, ale aj jadro budúceho mýtu o nezlomnosti a nepoddajnosti malého slovenského človeka počas „tisícročného útlaku“. Literárny kánon sa profiloval v trvalom ideovom aj estetickom spore medzi prísnou obrannou uzavretosťou a iluzórnym slovanofilstvom (S. H. Vajanský) a otvoreným (stredo)európskym modernizmom a pragmatizmom (I. Krasko a B. S. Timrava).

Slovenský literárny kánon v intenciách martinského konzervativizmu profiloval redaktor a kritik Jozef Škultéty, autor informatívnych dejín slovenskej literatúry (*A tót irodalom története*), ktoré pripravil do série dejín svetovej literatúry v maďarskom jazyku. Ako slovenskú literatúru prezentoval iba literatúru napísanú v slovenskom jazyku, ktorá vznikala až od čias bernolákovskej kodifikácie. Vyčleňovanie a kanonizovanie užšej slovenskej literárnosti obhajoval aj v polemikách najmä s československy orientovanými vzdelancami (A. Pražák, M. Hodža...).¹⁵ Rok 1918 otvoril slovenskej literatúre nečakané možnosti, ale diskusie o charakter nového autonómneho slovenského literárneho kánonu pokračovali.

prof. PhDr. Peter Káša, CSc.

Inštitút ukrajinistiky a stredoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov, Slovensko
peter.kasa@unipo.sk

15 V ostatnom čase sa týmito otázkami podrobne venovala ZELENKOVÁ, Anna: *Medzi vzájomnosťou a nezájmosťou. Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha – Nitra: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. – FF UKF, 2009.